

ТРАНСФОРМАЦИЯ В ХАРАКТЕРА НА АМЕРИКАНСКИЯ ИКОНОМИКС И УСТАНОВЯВАНЕ НА НЕОКЛАСИЧЕСКА ИКОНОМИЧЕСКА ТЕХНОЛОГИЗАЦИЯ

Веселина Атанасова¹

1. ВЪВЕДЕНИЕ

В историята на икономикса особено ценна в историко-описателен и историко-методологичен аспект е историята на американския икономикс от началото на неговото формиране през втората половина на XIX в. до наши дни. От една страна вниманието към него и неговата еволюция се обуславя от закономерно настъпилото историческо преместване на идейния център на световния икономикс през 40-те години на XX в. – от британския и континенталноевропейския икономикс, към американския неокласически икономикс. От друга страна, в рамките на еволюцията на американския икономикс от неговото ранно развитие до 20-те г. на XX в. и през междувоенния период, се наблюдава преплитането на общи тенденции и постепенната констелация на исторически формирали се елементи на общ (консенсусен) аналитичен и технически инструментариум на икономикса. Постепенно, макар и не линейно, в него започва да пробива път и да взема връх група от неокласически икономисти, като външно доставените елементи за настъпилото повишено техническо и формално опериране с модели се превъплъщават във вътрешни характерни черти на възходящия неокласически икономикс.

Тази история на прелома в характера на американския икономикс, настъпил основно през междувоенния период и продължил с укрепването на позициите и установяването на световно господство на американския неокласически икономикс през 50-те и 60-те г. на XX в., е *предмет на внимание в настоящата студия*. В рамките на сравнително ограничените възможности за по-детайлно представяне, които предоставя настоящият формат на изложение, в нея **вниманието е съсредоточено върху исторически формираните се елементи на техническа и по-късно проявила се и свързана с нея съпътстваща формалистка насока в развитието на следвоенния американски неокласически (т.нар. мейнстрийм) икономикс**. Това е разработено от гледната точка и в светлината на тяхното *теоретико-приложно операциона-*

¹ Веселина Ат. Атанасова е доктор по история на икономическите учения, главен асистент в катедра „Политическа икономия” – секция „Социално-икономически теории” на УНСС; сл. тел. (02) 81-95-254, e-mail: v.atanasova@unwe.bg.

лизиране във формата на актуална неокласическа икономическа технология.

Такава е и целта на представеното изследване. В него основно е експлоатирана концепцията на Мери Морган (2001)² за *непосредственото функциониране на двете страни на икономикса – теоретична и приложна – като икономическа технология*. Тази основополагаща методологична концепция на М. Морган се отнася за развитието на икономикса изобщо.

В тази насока основната теза, която се защитава в настоящата студия и се предлага за дискусия (като се следва методологичната постановка на Мери Морган и преки и контекстуални оценки и изказвания на Роджър Бекхаус, на Крофърд Гуудуин и на др. историци на икономикса и икономически и социални методолози), е, че *развитието на икономикса в периода след 30-те – 40-те г. на XX в. до началото на XXI в. основателно може да се интерпретира като формиране и функциониране (прилагане) на обща неокласическа икономическа технология*.³ Тази концептуална линия на анализ на развитието на икономикса по примера на възхода на американския неокласически икономикс и на установяването на неговото господство както в САЩ, така и в света – като *формиране и функциониране на обща неокласическа икономическа технология*, в по-систематичен вид се предлага за пръв път от автора в настоящото изложение.

А самото изложение е построено, като са взети предвид доказателства от множество проверени работни хипотези в тази насока, явяващи част от по-широко изследване, в т.ч.⁴:

- Че през междувоенния период в развитието на американския икономикс е била налице *обща плуралистична рамка*, в която са съжителствали различни видове икономикс, без това да е поставяло под съмнение и да е компрометирало тяхната обективност;
- Че установилите се в хода на историческото развитие на икономикса до междувоенния период *аналитични и технически аспекти* на прилагане на статистически и математически методи и моделиране на основата на деперсонализирания рационален икономически агент и др. опростява-

² Morgan, Mary (2001) The Formation of “Modern” Economics: Engineering and Ideology, Working Paper No. 62/01, May 2001, Department of Economic History, London School of Economics and Political Sciences; <http://www.lse.ac.uk/collections/economicHistory/pdf/WP6201.pdf>.

³ За пръв път това обобщение е съобщено от нея в дисертационното ѝ изследване, публикувано и като книга – Атанасова, Веселина (2012) *Формиращият се нов икономически дискурс (от ъгъла на зрение на развитията в областта на историко-икономическото знание)*, С., Издателски комплекс – УНСС (254 с.); вж. в тази връзка с. 93-94, 106, 107, 110-111, 114, 117 и 129.

⁴ За по-пълно представяне на многообразните доказателства от извършеното по-широко изследване вж. в Атанасова, Веселина (2012) *Формиращият се нов икономически дискурс (от ъгъла на зрение на развитията в областта на историко-икономическото знание)*, втора глава: „Техническият и формалистки характер на следвоенния икономикс като условие и ключов определител на състоянието на историко-икономическото знание” (с. 75-141).

щи пазарни допускания постепенно са започнали да се превръщат в условията на 30-те и особено на 40-те г. на XX в. във *вътрешно присъщи свойства на бележещия, макар и не линеен, възход неокласически икономикс*;

- Че през 30-те и 40-те г. на XX в. е налице формирането на *съвкупност от резултати от съвместното прилагане в икономикса* на статистически и математически методи и моделиране, в т.ч. макроикономическо моделиране, на теория на измерването на продукта и на кейнсианска макроикономическа теория, както и вследствие на положеното начало на позитивисткия тласък в развитието и оценяването на науката;
- Че в светлината на засиленото прилагане на *моделирането*, изискващо „наситане” на подлежащите на решаване проблеми с оглед прилагането на опростени (операционални) модели за получаването на *практикоприложни* резултати и тяхното разбираемо комуникиране, както към правителството, така и към публиката, и особено в светлината на военновременното развитие на икономикса в широкия смисъл като „инженерство”, напълно се утвърждава *тенденцията на техницизация на икономикса*, като скоро след края на Втората световна война тази тенденция изцяло се идентифицира като главна особеност на обикновения със слава след войната американски неокласически икономикс;
- Че база за формирането и развитието на *доминантна (обща) неокласическа технологизация* на теоретико-приложното икономическо знание – в светлината на интензивното прилагане на *моделирането* и особено в контекста на разработването на модели на национално стопанство със система от уравнения, се явява теоретизирането на *общото равновесие* през 50-те г. на XX в. и новата роля на съюза между статистиката и математиката в икономическото моделиране и анализ;
- Че в исторически план прегръщането на техническата експертиза и език в американския икономикс допълнително са били обусловени и детерминирани от *идейно-политическия климат* в американското общество – фактор, развил се още през междувоенния период и способствал за настъпването на обрата в метода на икономикса; този фактор представлява формиране и съзряване на идейна обстановка на *нарастваща вяра в пазарното решение и в добродетелите на конкуренцията, безрезервно възприемани като „обективни”*. Тази идейна и по-късно наложила се обществено-политическа обстановка силно детерминира хода на трансформацията на американския икономикс;
- Че *съставна част на общата неокласическа икономическа технологизация се явява кейнсианската икономическа технология*;
- Че от 70-те г. на XX в. насам в следвоенния мейнстрийм икономикс *процес на затвърждаване на постигнатото господство на неокласическата икономическа доктрина и нейната технологизация под формата на осъществената „макро-микро интеграция”, при която макроикономическият анализ е поставен върху традиционни неокласи-*

чески микроикономически основи.

С оглед насочването на вниманието върху линията на анализ, свързана с извеждането на тезата за протичането в разглеждания период на **общ процес на икономическа технологизация**, подчинен на формирането и утвърждаването на действието на **доминантна неокласическа икономическа технология, изложението – след въведението, е структурирано, както следва.**

В параграф 2 накратко са представени доказателства за наличието на *своеобразна плуралистична рамка* на функционирането на американския икономикс през междувоенния период, унаследена от общото развитие на икономическата методология и закономерното развитие на ранния американски икономикс до началото на 20-те г. на XX в., *за исторически създалите се елементи и условията за формиране на техническата насока в развитието на икономикса и за превръщането на етицисткия икономикс в икономикс, разчитащ на технически инструменти.*

В параграф 3 основно е изложена тезата за *превръщането на общите аналитични и технически елементи на методологията на икономикса във вътрешноприсъщи характерни черти на заетия господстващо положение следвоенен американски неокласически икономикс посредством развиването на доминираща обща неокласическа технологизация.*

В параграф 4 (Заключение) са направени първи, подлежащи на още проверки и доуточнения, но според нас инструктивни в методологично и в оценително отношение, *изводи относно обяснителната способност на концептуалната постановка за интегрираната неокласическа технология.*

2. ОТНОСНО ПЛУРАЛИЗМА И ТРАНСФОРМАЦИЯТА НА АМЕРИКАНСКИЯ ИКОНОМИКС В ПЕРИОДА МЕЖДУ ДВЕТЕ СВЕТОВНИ ВОЙНИ

Без да се спира пунктуално вниманието върху доказателства от посочените по-горе проверени работни хипотези, **целта на изложението в настоящия втори параграф е да се обобщи главното в настъпилата еволюция в американския икономикс между двете световни войни и по-конкретно:**

- да се изведе на преден план и подчертае ролята на основни социално-културни и политико-исторически предпоставки и условия на създаване на *плуралистична рамка и дух на толерантност между различните икономически възгледи през междувоенния период* и върху тази **контрастна основа** по-ясно да се разкрие закономерното формиране по това време на *техническата насока* в развитието на американския икономикс и на икономикса изобщо;
- да се приведат доводи за присъща на функционирането на икономикса изобщо *теоретико-приложна операционалност на различните икономически възгледи през междувоенния период*;

- да се аргументира в интересуващата ни насока, че *преломът*, настъпил в характера на американския икономикс по време на междувоенния период, започва да намира израз в *доминация на неокласическия вид икономическо моделиране* за решаването на въпроси на управлението на икономиката и в установяване на *господство на неокласическата парадигма*, за което основно допринася протичането на *два трансформационни процеса* – единият, свързан с техническата насока в изменението на характера на икономикса, а другият – с развитието на характерни за американското общество социално-исторически и политически процеси и диктуваните от тях нагласи.

Най-напред особено внимание заслужава развитието на американския икономикс в периода от 60-те – 70-те г. на XIX в., до началото на 20-те г. на XX век.⁵ Обобщено казано, тези десетилетия, особено първите от тях – до времето около Първата световна война, се характеризират със *силни религиозно-социални влияния*, които базисно обуславят формирането на ***широко приета социално-реформистка рамка***, отначало доминирана от *социалнохристиянски прогресивизъм*, при който обществото се стреми към усъвършенстване на етична основа, а след това – от т.нар. *научен прогресивизъм*, при който усъвършенстване на обществото се постига чрез създаване на условия за подобряване на управлението на бизнеса и ефикасност на общественото производство – с повишаване и на работна заплата, и на печалба. *В границите на тази рамка в периода между двете войни се развиват и съществуват съвместно различни икономически възгледи*. Онова, което обединява и институционалисти, и неокласически икономисти през този период, е отстояването на политика на реформи за решаване на икономическите и социалните проблеми на обществото, а не на радикална обществена промяна чрез извършването на политическа революция. *Тази генезисна социално-културна черта на американския икономикс през междувоенния период обяснява както етицистките аспекти, които продължават да пропиват социално-икономическия анализ, така и прилагането на „обективни“ статистически и количествени методи* (вж. Бейтман, 1998; Морган и Ръдърфорд, ред., 1998; и др.).

В историографско-методологично отношение установилата се обща социално-реформистка прогресистка основа в развитието на американския икономикс през 20-те и 30-те г. на XX в. предполага на първо място в анализа да бъдат адресирани *относително широки и фундаментални фактори*. Такива са всички ония дългосрочно действащи фактори, които допринасят за създаването на компонентите на теоретичния икономически анализ и на неговото приложение през междувоенния период, особено през 30-те г. на XX век. На първо място тук става дума за:

- продължилото дълго време преди това развитие на *социалните и ико-*

⁵ По-пълно въпросите на развитието на американския икономикс в плуралистична рамка – до междувоенния период включително, са разгледани в Атанасова, В. (2012, втора глава).

номически измервания – от представители на социалното християнство, от институционалисти и от др. социални деятели и теоретици, които акцентират върху необходимостта от повишаване на благосъстоянието на трудещите се, а така също във връзка с нуждите на бизнеса и индустриалното развитие;

- *практическото постъпателно развитие на икономическата теория*, при което тя еволюира на базата „случай по случай” с прилагане на *опростено математическо и статистическо моделиране и проверяване на теорията в практиката*;
- *взаимообвързаното развиване на понятия и разкриването на каузалните зависимости и механизми* на анализирания процеси и явления.

Манифестация на тази обща методологична детерминация на характера на икономикса през този период са т.нар. статистическа и математическа революции, вървящи заедно с позитивисткия тласък по това време в развитието на науката и нуждата от превъплъщаването на икономикса във формата на **социално инженерство** в широкия смисъл. Развитието на измерването, на математическата статистика, на статистическия анализ на прости икономически зависимости и на засилената практикоприложна функция на икономикса в резултат от мощни исторически събития се явяват в качеството на общи, контекстуални фактори, които довеждат до и обуславят настъпването на практически изменения в метода на икономикса и в развитието на икономикса през междувоенния период, но това *не се асоциира* с настъпването на завой, а е **обща техническа насока (тенденция)**, характерна за работата на икономисти с различни възгледи и подходи (вж. Морган, 2001; Морган и Ръдърфорд, ред., 1998).

Интеграцията между посочените **общии фактори** се явява **изходна** в разкриването на характера и насоката в развитието на икономическата наука през междувоенния период. Тази **техническа насока** е валидна **преди** появата на **моделирането**. Неговото възприемане и развитие **първостепенно се обуславя от тази формирала се техническа насока** със силен тласък през 30-те г. на XX в. от страна на **прикрепената към него (моделирането) математика**. Това води до интензивно развитие на моделирането през 40-те г. на XX в. и до последвалата математизация на икономикса и превръщането му в края на XX в. в инструментална дисциплина.

В този план, като израз на действието на такъв широк комплекс от общи обуславящи фактори – общометодологични, социално-политически, идейни и др., *през междувоенния период, по примера на американския икономикс, се осъществява преход от “етицистки” икономикс към “научен” икономикс с технически обусловена “консенсусна” обективност.*

Отначало като цяло към въпросите на икономическото знание и към функционирането на икономическата система в междувоенния период се е подхождало от различни методологични позиции. Толерантността между научните методи се е изразявала в равнопоставеното следване на различни научни стандарти. Тя е подпомагала и не е компрометирала научното търсене. Учените са споделяли **морален ангажимент да следват такива различни научни стан-**

дарти, проявявайки научна честност и привързаност към социални ценности, а не абстрактен ценностнонеутрален икономикс. През 20-те и 30-те г. на XX в. не е имало хегемония на даден метод на икономикса. Еднакво приети са били историческият и статистическият, теоретично дедуктивният и емпирицистският метод, математическият и всеки друг метод. Икономистите от този период са се чувствали свободни да следват собствените си предпочитания от комбинации от идеи. Плурализмът е означавал разнообразие и това е било видно “в убежденията, в идеологията, в методите и в препоръките за икономическата политика.”⁶ Не само че е имало различие между икономистите – *плурализмът е бил вътрешно присъщ* на всеки един от тях (вж. Морган и Ръдърфорд, ред., 1998).

През този период етическата неутралност се появява у Ървин Фишър, в контраст с етицизма на един от основателите на американския икономикс – Дж. Б. Кларк. През 30-те години на XX в., особено в лицето на Франк Найт, и през 40-те години на XX в. се появяват ортодоксални неокласически контрааргументи (такъв характерен неокласически теоретико-методологичен контрааргумент е разглеждането от икономистите неокласици на *измерването и фактите през призмата на неокласическата теория*, за разлика от приписваното им „атеоретично” емпирично разглеждане от икономистите институционалисти, и др.).

В хода на самата трансформация на икономикса през този период аспектите на “обективен” неокласически икономикс започват да се приемат като *стандарт* както в изследванията, така и в областта на възгледите и препоръките към икономическата политика. Налице е било своеобразно разделение на труда между математиката и статистиката, като първата е била прилагана в теорията за формулиране на общите закони, а втората – за предсказване на събитията в икономиката. Наблягането на количествените техники в икономикса е било манифестирано като научна модерност, а той е бил представян и възприеман като най-научната от социалните науки. Но скоро тези аспирации започват да имат все по-малко общо с успешното прилагане на математиката и статистиката в изследването на икономическите процеси и явления. В главна черта на формиращата се тенденция в икономикса започва да се превръща доминацията на методология, която по презумпция произвежда „обективно” икономическо знание – методология, при която претенциите на икономическото знание за обективност *пряко произтичат* от прилагането на *технически* инструменти. Тази насока на *техническо развитие* на икономикса все повече започва да предполага и довежда до *относителното откъсване на теоретичното икономическо знание от действителността*.

Обобщено може да се заяви, че изменението в характера на метода на икономикса през междувоенния период *като цяло се обуславя от два общи трансформационни процеса*⁷. Първият е свързан с посоченото отстъпление от идеята за научна честност и безпристрастност и в този смисъл за обективност на

⁶ Morgan, Mary and Malcolm Rutherford (1998) in Morgan, Mary and Malcolm Rutherford, eds. (1998), p. 4.

⁷ Вж. Morgan, Mary and Malcolm Rutherford (1998), pp. 9-11.

изследователя пред идеята за *гарантираната обективност* на научното изследване и на препоръките към политиката, следващи от прилагането на *технически (несубективни) методи*.⁸ Облягането върху тази техническа страна на метода придава очаквани обективност и неутралност на анализите на икономистите. В исторически план прегръщането на техническата експертиза и език по-късно допълнително биват обусловени и детерминирани от идейно-политическия климат в американското общество – фактор, който е в пряка връзка с *втория* трансформационен процес, развил се през междувоенния период и способствал за настъпването на обрата в метода на икономикса. Този втори процес представлява формирането и съзряването на идейна обстановка на *нарастваща вяра в пазарното решение и в добродетелите на конкуренцията, безрезервно възприемани като „обективни“*, посредством което се изоставят персоналните добродетели на учения икономист⁹. Тази идейна и по-късно наложена се обществено-политическа обстановка се явява отделен важен фактор в детерминацията на хода на трансформацията на американския икономикс.

Общото действие на посочените и на други подобни фактори е непосредствено важно в *цялостния процес на трансформация на характера на американския икономикс*, осъществил се през междувоенния период и особено в десетилетието след края на Втората световна война. В същото време постепенно, в крак с обществено-политическото развитие и в отговор на практикоприложните задачи, които публично е призван да решава, *установяващият господство американски неокласически икономикс превръща в свои вътрешноприсъщи особености* тези общи технически аспекти на икономическата методология.

Както се аргументира в следващия трети параграф, това става под формата на изграждането и функционирането на *обща, доминираща развитието на мейнстрийм икономикса след Втората световна война, неокласическа икономическа технология*.

3. ВЪТРЕШНИ РАЗВИТИЯ В ИКОНОМИКСА ОТ 40-ТЕ ДО 70-ТЕ ГОДИНИ НА XX В. В СВЕТЛИНАТА НА ФОРМИРАНЕТО И ОСЪЩЕСТВЯВАНЕТО НА НЕОКЛАСИЧЕСКА ИКОНОМИЧЕСКА ТЕХНОЛОГИЗАЦИЯ

Общите определители и създадените от тях *компоненти на трансформацията на икономикса през междувоенния период*, в т.ч. съвместното прилагане на статистически и на математически методи и моделиране, на агрегатни измервания, на кейнсианска макроикономическа теория и на макроиконометрично моделиране, особено от 40-те г. на XX в. нататък, се превръщат във *вътрешно*

⁸ Вж. Morgan, Mary and Malcolm Rutherford (1998), p. 9; акцентът добавен.

⁹ Вж. Morgan, Mary and Malcolm Rutherford (1998), p. 10. Вж. още Backhouse, Roger E. (2006 [2008]).

присъщи особености на функционирането на метода на установяващия водещи позиции *неокласически икономикс*.

Следвайки концепцията на Морган (2001) относно *единството* на теоретичния и приложния икономикс като *икономическа технология*, в рамките на която обективно протича и се развива процеса на *техницизация* на метода на икономикса, в следващия *подпараграф 3.1* се защитава възгледът, че *посочената техническа насока в развитието на икономикса и ориентацията към решаването на практически задачи на правителствено равнище – в контекста на икономическата експертиза, съставлява част от процеса на развитието на неокласическа икономическа технология, който е по-общ от процеса на техническото развитие на неокласическия метод*.¹⁰

Обобщението е, че в по-продължителния период на преход в научния стандарт в икономикса от 20-те до 70-те години на XX в. техническата насока в развитието на метода на установилия господство след Втората световна война неокласически икономикс и тенденциите в неговото развитие протичат в общата рамка (върху основата и в контекста) на неговото функциониране като икономическа технология.

3.1. Обяснителната рамка “икономическа технология – техническо развитие на икономикса – моделиране”

Подходящ начин кратко и обобщено да се представи еволюцията в метода на икономикса, особено в периода от 20-те до 70-те години на XX в., е именно като се разгледа триединната зависимост между *икономическата технология, техническия характер*, който придобива метода на икономикса, и развитото се от 30-те години на XX в. и станало според някои икономисти главна конституираща характеристика на съдържанието на мейнстрийм икономикса през втората половина на XX в. *икономическо моделиране* (вж. Солоу, 2005 [1997]; Морган, 2001; Бекхаус, 2006 [2008]). Тази основна линия на анализ и представяне на еволюцията в метода, теорията и приложението на икономикса е обобщена тук на първо място по Морган (2001) и Бекхаус (2006). Имайки предвид тези и други изследвания, с оглед подчертаването на протичащите процеси и на развиващите се тенденции в посочения контекст, в изложението се борави с триадата: “*технологизация на икономикса – техницизация на икономикса – икономическо моделиране*”. Най-общо по обхват на своето съдържание сред понятията в тази релация е понятието за “*технологизация на икономикса*”; след него, като по-малко общо, следва понятието за “*техницизация на икономикса*”; и

¹⁰ Критичният анализ и преки потвърждения от ползваните източници подкрепят разграничението между понятието за неокласическа икономическа технология и понятието за неокласически технически икономикс [tool-kit economics] (вж. Morgan, Mary and Malcolm Rutherford (1998), pp. 11-13).

накрая – като относително най-тясно между трите понятия, е понятието за *“икономическо моделиране”*.

М. Морган (2001) разглежда *технологизацията* като *обща тенденция в развитието на икономикса през целия XX век*. Тя последователно развива този възглед, като разкрива съдържанието на икономикса като *“инженерство”*, валидно както за теоретичния, така и за приложния икономикс.

- Под *“технологизация”*, в нейната интерпретация, следва да се разбира *взаимодействието между двете дуални страни или двата дуални аспекта на икономикса*: теоретичен и приложен икономикс, позитивен и нормативен икономикс, както и дизайнът и разработването на икономическата политика и нейното приложение, в т.ч. дизайнът на институциите и инструментите на контрол на икономиката и разработването и приложението на икономически стимули за въздействие върху поведението на икономическите субекти и върху икономическата среда, както и обратната връзка от практиката към икономическата теория.
- Под *“техницизация”* се има предвид това, че икономиксът става *по-технически* (Бекхаус, 2006)¹¹; тази тенденция се свързва с прилагането на *аналитични и технически средства, в т.ч. и с процеса на обособяването и осъществяването на приложния икономикс, което настъпва след Втората световна война с помощта на прилагането на моделирането*. Техническото обособяване на приложния икономикс обаче е понятие *по-широко от прилагането на моделирането*, тъй като то включва по-широк набор от аналитични и технически средства за анализ и приложение и обхваща по-широк времеви период, отколкото моделирането.
- *Моделирането* се явява *продукт и вътрешен фактор (агент) на процесите на технологизация и техницизация в икономикса*. Неговото място и роля, както и посоката, в която тръгва икономиксът през 30-те-40-те години на XX в. и особено след края на Втората световна война, като цяло се обуславят от технологизацията и техницизацията в икономикса (вж. Солоу, 2005 [1997]; Бекхаус, 2006 [2008]).¹²

Както аргументира Морган (2001), до Дж. Ст. Мил – докъм 1844-1848 година, икономическата наука е съчетавала разкриването на законите и закономерностите, лежащи в основата на икономическите явления, с изкуството да се управлява обществената практика с оглед решаването на социално-икономическите проблеми. *През XX в., обаче, тези две лица на икономикса биват противопоставяни като позитивен и нормативен икономикс, което пречи да се видят, както изтъква тя, особеностите на конституирането и практику-*

¹¹ Вж. Backhouse, Roger E. (2006), p. 9.

¹² Във връзка с техническата насока и моделирането (както и относно настъпилата формализация) в развитието на икономикса в следвоенния период, наред с други по-широки обсъждания, вж. повече в дискусията на страниците на сп. *Economic Journal*, т. 108 от 1998 г., с участието на Шийла Дау, Виктория Чик, Роджър Е. Бекхаус, Пол Кругман и др.

ването на икономикса през XX в., една от които е **интегрирането по специфичен начин на тези два аспекта**. Съединяването на двата дуални аспекта на икономикса, според нея, става чрез „множество от технологии“, „използвани в практиката на икономикса, както в неговата научна област, така и в неговата област на икономическата политика“¹³. „Икономическите технологии – пише М. Морган – бяха не само инструменти на икономическата политика за проектирането и обосновката на интервенциите в практиката. Те бяха в същото време научни инструменти, изковани за развитието на теорията и за разкриването на явленията от действителността. Тези инструменти не бяха независими от високата теория, по-скоро те подкрепяха нейното развитие. Те бяха също така критично свързани с новите начини на оценяване на явленията и конструирането на факти за икономиката.“¹⁴ „От гледната точка на икономическата политика, пояснява тя, идеята за икономикса като инженерна наука въплъщава елементи както на оперирането, така и на дизайна на системите, и е предмет на различна интерпретация през различните периоди в практиката на икономикса на XX век.“¹⁵

Този научен възглед – за **технологизацията на икономикса и върху тази основа за процеса на неговата технократизация**, се разработва и от други учени, както икономисти с интердисциплинарен профил, така и, особено, икономически социолози, които подлагат на анализ развитието на икономикса от гледната точка на въведената от Робърт Мъртън през 1948 година формулировка за „самоосъществяваща се прогноза“ (вж. в частност Петерсен, 2005; Фуркад-Гуринчас, 2001; Фуркад, 2006). Обобщавайки, че се е формирал **западен технократичен икономикс, който представлява инженерна наука**¹⁶, М. Морган (2001) изтъква, че „използването на технологични методи на анализ и инструменти за интервенция - характерна особеност на западния икономикс през XX в. – [е създало] особена рефлексивна динамика на дисциплината [икономикс]“¹⁷.

Вернер Петерсен (2005) специално извежда **автореферентността на съвременния неокласически икономикс (взаимообвързаността между неокласическата икономическа теория и нейната институционализация и практическо приложение)** и **неблагоприятната тенденция в развитието на икономикса, поддържана и задълбочавана от нея**. Марион Фуркад (2006) разкрива **тенденцията на глобализация на интернационализирания американски неокласически икономикс и ролята и мястото на „технократизацията“ на националните икономикс професии и на „икономизацията“ на националните технократични икономически и политически елити в процеса на изпълнението на национални-**

¹³ Morgan, Mary (2001), p. 3; акцентът добавен.

¹⁴ Пак там, p. 5; акцентът добавен.

¹⁵ Пак там, p. 4; акцентът добавен. За кратък поглед върху еволюцията на възгледите в тази област в периода от 50-те до 90-те години на XX в., вж. пак там, p. 5.

¹⁶ Вж. пак там, p. 3; акцентът добавен.

¹⁷ Morgan, Mary (2001), p. 37; акцентът добавен.

те проекти за развитието на капиталистическите страни.

В анотация на статия с основополагащи идеи от книгата ѝ *Националните траектории на икономическото знание (2009)*, посветена на изследването на историческото развитие на икономическото знание в Съединените щати, Великобритания и Франция през XX в., Фуркад-Гуринчас отбелязва, че *“кристализацията на американския икономикс около математическите технологии и пропазарните идеологии е резултат на сложен исторически процес”*, а не просто развързка на спора между институционализма и неокласицизма, като според нея *“характерът на американския икономикс следва да бъде разбран като продукт на много по-широк процес на професионална институционализация”*¹⁸. Тя намира, че *“експертно-ориентираният (specialist-oriented) характер на американските административни институции и централността на пазарните отношения в организирането на американския икономически живот ... са от първостепенна важност за разбирането на това, как американският икономикс е приел своята характерна интелектуална форма”*¹⁹.

Макар Морган (2001, с. 9) да стартира с въвеждането в нейния анализ на историята на измерването и на прилагането на математиката в икономикса, както развитието на измерванията, така и прилагането на математиката в икономикса са поместени в нейното разглеждане именно в изведените на преден план идея и контекст на триединната зависимост: *“технологизация на икономикса – техницизация на икономикса – икономическо моделиране”*. Разбирането на икономикса като “инженерна наука” предполага “икономистите да започнат да разчитат на известна прецизност на представянето на икономическия свят, заедно с техниките на количествено изследване и точен анализ, чужди на опита на икономикса на XIX в., когато степента на такива технологии на представяне, анализ и интервенция са били крайно ограничени”²⁰. В същото време метафората за икономикса като “инженерна наука” предполага, че *“икономиксът на XX в. най-добре се характеризира като приложна наука и имплицира техническо изкуство.”*²¹.

В този **общ процес на икономическа технологизация и на техническа насока в развитието на метода** намира своето място и органически се вписва начинът на развитието на икономическото теоретично знание “случай по случай” и по-нататъшното развитие на статистическите и математическите методи и на моделирането в икономикса. Като вътрешно присъщи в общия процес на

¹⁸ Fourcade-Gourinchas, Marion (...) “American Economics between Professional Scientism and Scientific Professionalism”, анотация на статия, базирана върху книгата ѝ: *The National Trajectories of Economic Knowledge. Discipline and Profession in the United States, Great Britain and France, to be published by Princeton University Press*, <http://www.espace.asso.org/fr/files/ESSE1113226095.pdf>; акцентът добавен.

¹⁹ Вж. Fourcade-Gourinchas, Marion (...) “American Economics between Professional Scientism and Scientific Professionalism” [анотация]; акцентът добавен.

²⁰ Morgan, Mary (2001), pp. 3-4; акцентът добавен.

²¹ Пак там, р. 4; акцентът добавен.

икономическата технология, Морган (2001) разглежда социално-политическите и идеологическите аспекти²².

Обобщавайки относно общите определители в еволюцията в икономикса, тя, както и други изследователи, изтъква генералното значение на *историчисткото наследство, позитивистката методология и вместването между действието на тези основни определители на ключовото значение на големи и важни исторически събития*. Такива събития и детерминанти в разглеждания междувоенен период и десетилетията до 70-те години на XX в. са Първата световна война, внезапната и тежка депресия през 1921-1922 година, Голямата депресия, Втората световна война и Студената война, които слагат дълбок отпечатък върху развитието на икономикса.

3.2. Развитие – аргументи в подкрепа на тезата за доминиращ процес на формиране и установяване на неокласическа икономическа технологизация

Превръщането на *елементите на трансформацията на метода и на характера на икономикса*, „доставени” в хода на неговото развитие докъм 30-те г. на XX в., във *вътрешноприсъщи черти* на заемащия все по-устойчиви позиции *неокласически икономикс* се представя накратко в настоящия *подпараграф 3.2* от гледната точка на факти, които могат да бъдат приведени като *аргументи* в подкрепа на тезата за кристализиращия и все повече утвърждаващ се процес на формиране на ***обща неокласическа икономическа технологизация***. В тази връзка се правят **следните обобщения**:

Първо. Форма на *взаимообвързано функциониране и единство на множество от теоретични социално-икономически възгледи и тяхното практическо приложение* е налице през *междувоеения период* по примера на научнопрогресистките платформи от възгледи и тяхната реализация, участието на икономистите институционалисти в управлението на американската икономика, усилията на икономистите да дават специфични отговори на дадени конкретни проблеми – такава реакция на икономистите например представлява отдавна прилаганият за практическите цели на регулирането в железниците и селскостопанския сектор икономически анализ, и др. (вж. Морган и Ръдърфорд, ред., 1998; Перски, 2000; Бейтман, 1998, 2008; Бейтман и Капстайн, 1999; и др.).

Второ. Голямата депресия, която е считана за “ключовото събитие на периода от 1920-та до 1960 г., поставя изискването икономистите да се захванат с предизвикателството да диагностицират и лекуват заболяването на

²² Вж. пак там, р. 3. В това изследване на М. Морган основно е подчертана прагматичната функция на икономикса и ролята на идеологията. Вж. още в тази насока ясният и категоричният оценки относно мястото и ролята на социално-политическите и идеологическите аспекти в еволюцията на икономикса в Goodwin, Craufurd (1998) in Morgan and Rutherford, eds. (1998), в Lee, Frederic S. (2002), и в Backhouse, Roger E. (2006).

икономиката”²³. Тези обстоятелства и практиката на значително военновременно планиране са причината, поради която, както се отбелязва от Морган и Ръдърфорд, “не е толкова изненадващо да се открие, че, като цяло, през 40-те години на XX в. икономистите останаха проинтервенционистки настроени”²⁴. “Тези исторически проблеми в икономиката – пишат те, не само обърнаха икономистите с лице към интервенцията, но и създадоха търсене за техните услуги за разработването на конкретни планове и правенето предложения, за които бяха пригодни новите технически инструменти на простите математически модели и статистически техники.”²⁵

Едва с влизането на страната във Втората световна война обаче икономистите “не само намериха, че тяхната техническа експертиза е полезна при вземането на решения за справяне с икономическия недостиг (вместо излишното предлагане по време на Голямата депресия), но също така насочиха своите техники към различните военновременни въпроси, използвайки прости математически оптимизационни модели, техники на линейното програмиране и статистически измерителен апарат.”²⁶ Както се отбелязва в редица авторитетни изследвания, икономистите участват пряко във войната и това има решителни последици за понататъшното развитие на икономикса. “Икономистите откриха – подчертават Морган и Ръдърфорд, че чрез използването на ‘tool-kit economics’ [икономикс с набор от технически инструменти] и чрез развитието на неокласическа техническа експертиза те биха могли да отговорят на въпросите в различни области. Икономиксът излезе от войната – констатира те, покрит със слава, може би лансирайки “икономическия империализъм” в социалните науки в следващата половина на века.”²⁷

Трето. Следва да бъде подчертана връзката – и в този смисъл нетъждествеността – която разкрива Гудуин (1998), между “раждащите се [в следвоенния

²³ Вж. Morgan, Mary and Malcolm Rutherford (1998), pp. 11-12. Относно Голямата депресия като подтик за изследванията на икономистите, вж. още: Mankiw, N. Gregory (May 2006) “The Macroeconomist as Scientist and Engineer”, интернет изт. (26 pp.); Сноудон, Брайан; Ховард Вейн (2002 [1997]) „Современная макроэкономика и ее эволюция с монетаристкой точки зрения: интервью с профессором Милтоном Фридманом”, Эковест (2002) 2, 4, с. 520-557, Институт приватизации и менеджмента, 2002; официално издание: Snowdon, B. and H. R. Vane (1997) “Modern Macroeconomics and Its Evolution from a Monetarist Perspective: An Interview with Professor Milton Friedman”, Journal of Economic Studies, Vol. 24, No. 4, pp. 191-221; Morgan, Mary (2001); Backhouse, Roger E. (1985); Backhouse, Roger E. (2006 [2008]); и др.

²⁴ Morgan, Mary and Malcolm Rutherford (1998), p. 12.

²⁵ Пак там; акцентът добавен.

²⁶ Пак там; акцентът добавен.

²⁷ Morgan, Mary and Malcolm Rutherford (1998), pp. 12-13. Относно следвоенната слава на икономистите неокласици, вж. повече Goodwin, Craufurd (2006). Вж. още в тази насока Morgan, Mary and Malcolm Rutherford, eds., 1998; Backhouse, Roger E., 1985; 2006 [2008]; и др.

период] неокласически технологии, които продължават да се оказват полезни” и тяхното проявление във формата на “*tool-kit economics*, формулиран да отговори на ясно специфицирани, добре дефинирани въпроси, а не на голямо теоретизиране на общо равновесие”²⁸. Нетъждествеността между неокласическите икономически технологии и ‘*tool-kit economics*’ личи от факта, че в широкия процес на трансформацията на характера на икономикса в края на 30-те и през 40-те години на XX в. *техническите резултати са служели за легитимация на теорията изобщо – ефект, който е характерен както за възприемането и разпространението на кейнсианството, така и за установяването и доминацията на неокласическата теория.*²⁹

Тази теза за взаимодействието между икономическа технология и ‘*tool-kit economics*’ е ключово важна в нашето схващане на процеса на трансформацията на характера на икономикса през 30-те години на XX в. и настъпилата по-нататък еволюция в икономикса след края на Втората световна война.

Така например Морган (2001, с. 22) намира, че кейнсианското обяснение “генерира нещо, което може да бъде наречено *междинни технологии*, т.е. технологии, които могат да бъдат използвани от правителствата, желаещи действие в областта на икономическата политика, и от учените, които се стремят към адекватно обяснение на събитията”³⁰. Тези технологии се разглеждат от Морган като стъпка напред в сравнение с икономикса на агрегатните зависимости от 30-те г. на XX в. и неговите неразрешени или трудно разрешими проблеми³¹. Тук следва да се добави и подчертае, че усвояването на *икономическата експертиза* и разработването на *кейнсианските икономически технологии* вървят ръка за ръка, а *икономическото инженерство* на правителството се явява „не форма на външен контрол върху обекта, а *съзнателно действие от страна на един от главните компоненти в рамките на машината*”³².

Четвърто. Създаването на теорията на измерването на националната макроикономическа активност, на макроикономическата теория за ефективното съвкупно търсене на Дж. М. Кейнс, намиращите се в ход статистическа и математическа революции, началото на позитивистката методология в науката, теоретичното осветляване на фактите от гледната точка на неокласическия възглед и особено развитието на макроиконометричното моделиране на *националното стопанство* с помощта на система от много уравнения и др.п. формират „*оперативните*” *предпоставки за методологико-теоретичното възкресяване на неовалрасианската версия на общото пазарно равновесие* с характерните за нея генерална проекция върху пазарното решение и методологичен индивидуализъм (срв. с Мичио Моришима, 1991; Ричард Арена, 2003; Марк Блауг, 1998, 2003; и др.).

Върху тази база се утвърждават техническият и формалистският уклон в по-

²⁸ Morgan, Mary and Malcolm Rutherford (1998), p. 13; акцентът добавен.

²⁹ Вж. Morgan, Mary (2001), с. 13-14.

³⁰ Morgan, Mary (2001), p. 22; акцентът добавен.

³¹ Вж. Morgan, Mary (2001), p. 22.

³² Пак там, с. 23; акцентът добавен.

нататъшното развитие на неокласическия икономикс. Възцаряването на неокласическата икономическа парадигма се характеризира в социологически и интелектуален план с поддържането и възпроизвеждането на система от социални възгледи, с професионализирането и интернационализирането на американския неокласически икономикс и с повсеместното доминиране на неокласическото икономическо моделиране в теорията и практиката. Тази система от социални и икономически възгледи, поддържащи формализма и свързани с разработването на теорията на общото равновесие, се възпроизвежда и развива в рамките на настъпилите институционални изменения и наложената дисциплинарна практика в икономикса след Втората световна война (за доказателства в тази насока, вж. особено анализите на Томас Майер, 1993; на Д. Уейд Хандс, 2003; и др.).

През 50-те години на XX в. неокласическият икономикс получава вътрешен тласък от триумфа на формалистичния математически икономикс и се развива като много по-близък до дисциплината „изследване на операциите“, която представлява множество от техники, съсредоточени върху оптимизацията в условията на ограничения.³³ М. Морган, която е водещ изследовател историк в областта на математизацията на икономикса и развитието на иконометрията, от интересувашата ни гледа точка обобщава: *“Математиката става общоразпространена, макар и оспорвана, форма на изразяване за построяването на теории едва през 50-те години на XX в., когато неокласическият икономикс става доминантна парадигма. С отстъплението от реализма математическата форма взе връх над икономическото съдържание и математиката започна на първо място да се разглежда като език или инструмент за точното изразяване на абстрактни теории. С бавния ход на века абстракцията и формализмът постепенно намериха своето място в практиката на моделирането.”*³⁴ Тази конкретна практическа техническа насоченост на икономикса по време и след Втората световна война и нейната обществена проекция имат ключово значение в по-нататъшната еволюция на икономикса след войната.

Пето. В този общ процес оригиналната методология на Кейнс бива загърбена и заместена от версия с модели, която Аксел Лейонхуфвуд (1968) нарича „кейнсиански икономикс“, или „неокласически синтез“³⁵. Развитието на

³³ Вж. Backhouse, Roger E. (2006), pp. 4-5.

³⁴ Morgan, Mary (2001), p. 14; акцентите добавени.

³⁵ Както е известно, Аксел Лейонхуфвуд (1968) въвежда разграничението между “икономикс на Кейнс” и “кейнсиански икономикс”. Той разглежда интерпретацията на икономическата теория в Общата теория на Кейнс (1936) като “икономиксът на Кейнс”, в отличие от неокласическия синтез, който, според него, е “кейнсиански икономикс” (вж. Backhouse, Roger E., 1995, *Interpreting Macroeconomics: Explorations in the History of Macroeconomic Thought*, London and New York: Routledge, p. 145, цит. по: Mubazi, John K. E. (...) “Keynesian Macroeconomics on a Methodological Perspective”, html версия на файла <http://fema.mak.ac.ug/PDF/KEYNESIANMACROECONOMICS.pdf>, p. 2, p. 10).

Кейнсовите идеи от *Обща теория на заетостта, лихвата и парите* (1936) във формата на „кейнсианския икономикс“ (в отличие от „икономикса на Кейнс“) почива върху стандартните индивидуалистични микроикономически основи на неокласическото моделиране – върху „рестриктивните неокласически допускания за егоистичния интерес, описан като рационалност, [които дават] възможност за редукция до простота, необходимо условие за математическите модели.“³⁶ Така оригиналната Кейнсова методология от *Общата теория* бива преждевременно отхвърлена, като биват взети и подложени на съвместимо интегриране с господстващата неокласическа методология само подаващите се на подобна операция нейни елементи. Като цяло кейнсианството бива съподчинено в неокласическата теоретико-методологична рамка и направено съвместимо с модела на общото равновесие.

Това се потвърждава и от Морган (2001), която подчертава, че свързва практическото възприемане и прилагане на приноса на Кейнс не толкова с *Общата теория* (в която, според нея, се съдържа „известен опит за формален анализ“), а с „[бързото превеждане на идеите на Кейнс] от икономисти във Великобритания и Съединените щати в прости математически модели на икономика-та“; като „най-дълго просъществувал и гъвкав“ тя посочва IS-LM моделът³⁷. Такава е последвалата погрешна интерпретация на Кейнсовата методология. Тя бива поместена в рамките на общата неокласическа технология като органична част от нея, като на съвременния етап далеч не е водеща (вж. изследването върху Кейнсовата методология на Шийла Дау, 2008). Редукцията на оригиналната Кейнсова методология в кейнсиански икономикс (под какъвто Лейонхуфвуд има предвид „неокласически [т.е. неокласико-кейнсиански] синтез) е насочена към постигането на икономическа технологизация на теоретичния и приложния икономикс в следвоенния период. Тя се явява част от установяването на обща неокласическа икономическа технология в периода след Втората световна война.

Шесто. В този интелектуален и социологически контекст проблемът, който трябва да разреши „раждащата се следвоенна неокласическа икономическа технология“³⁸, се състои в това, че по време и непосредствено след Втората световна война съветите, които дава неокласическият икономикс, са на микроикономическо равнище³⁹. Тепърва предстои „технологията на новите икономически модели [да подпечата] интеграцията на макроикономическата теория с неокласическата микроикономическа теория...“⁴⁰.

³⁶ Morgan, Mary (2001), p. 31; акцент добавен.

³⁷ Вж. пак там, p. 22.

³⁸ Вж. Morgan, Mary and Malcolm Rutherford (1998), p. 13, и тяхното позоваване на Крофърд Гудуин.

³⁹ Вж. пак там, с. 13.

⁴⁰ Вж. Morgan, Mary (2001), p. 25; акцентът добавен. Цитатът завършва с позоваване на Кевин Хувър (1988) и на Роджър Бекхаус (1985) – Hoover, Kevin D. (1988) *The New Classical Macroeconomics: A Sceptical Enquiry*, Oxford: Blackwells, и Backhouse, Roger E. (1985)

През 70-те години на XX в. настъпва срив в способността на правителствата да „управляват или контролират икономиките”.⁴¹ В условията на проявилата се стагфлация мейнстрийм икономическата теория еволюира, като настъпва формална интеграция между „макрото” и „микрото” в икономикса. Върху основата на изследванията в тази насока и приведените доказателства нашето схващане е, че фиксираната по-горе кейнсианска икономическа технологизация се вместила в рамките и се явява съставна част от „проекта” на общата неокласическа икономическа технологизация.

Няколко са „диагнозите” за проявения към 70-те години на XX в. срив в икономиката⁴². Морган се спира на извода, до който се стига по този повод в мейнстрийм икономикса, а именно: че „кейнсианското управление на търсенето от предходните години е спомогнало за създаването на стагфлацията и че неговото продължаване след настъпилния шок на страната на предлагането е влошило проблема”⁴³. Поради това, икономистите започват да изследват възможностите за извършването на анализ чрез „агрегатното предлагане и агрегатното търсене, който става популярен по това време”⁴⁴. Този фокус върху страната на предлагането всъщност очертава насоката в развиването от икономистите на общата теоретико-методологическа рамка на анализа. Това отвежда към прилагането от тях на „стандартен неокласически микроикономически (micro-level) инструмент към макро контекста, с цел да се обясни явление и провал на икономическата политика на агрегатно равнище.”⁴⁵ Най-важният методологичен и теоретико-приложен резултат от тези опити да се обясни стагфлацията на 70-те г. на XX в. е поставянето на началото на „революцията на рационалните очаквания”. С това се хвърля мост и маркира постигането на **теоретична и приложна интеграция на макроравнището с микроравнището на анализа**.

Оригинално, „революцията на рационалните очаквания” представлява „анализ, който свързва микроикономиксът на несигурността на индивидуално равнище с въздействието и влиянието на инструментите на икономическата политика на макроравнище”⁴⁶. Според О. Бланшар (2000) макроикономическата теория се е развивала постъпателно, а не революционно, и интегрирането ѝ с възгледа за рационалните очаквания следва да бъде разглеждано като естествена стъпка напред в нейната еволюция⁴⁷. Той обосновава това методологично виждане, като заявява, че е логично да се приеме, че *принципът на рационал-*

Modern Economic Analysis, цит. по Morgan, Mary (2001), p. 25: note 40, p. 41 (библиография).

⁴¹ Morgan, Mary (2001), p. 24.

⁴² Вж. повече в Morgan, M. (2001), p. 24.

⁴³ Пак там.

⁴⁴ Вж. пак там.

⁴⁵ Пак там; акцентът добавен.

⁴⁶ Пак там; акцентът добавен.

⁴⁷ Вж. Blanchard, Olivier J. (2000) „What Do We Know about Macroeconomics that Fisher and Wicksell Did Not?”, Quarterly Journal of Economics, November 2000, pp. 1375-1409; p. 1381.

ното поведение следва да бъде разпростран до формирането на очакванията и дори смята, че има забавяне на това *интегриране*, частично поради технически трудности и частично поради възражения относно самото допускане на “рационалните очаквания”. Бланшар не споделя възгледа, според който интегрирането на “рационалните очаквания” в макроикономическата теория е било разрыв с нейното дотогавашно развитие, като твърди, че “с помощта на по-късна преоценка на събитията” интегрирането на макроикономическата теория и микроикономическата идея за “рационалните очаквания” изглежда “много по-малко като революция, отколкото като естествена еволюция”⁴⁸.

Концепцията за рационалните очаквания, застъпена в макроикономикса от Робърт Лукас през 1972 г., предполага, че индивидите поддържат “рационални очаквания”, т.е., “че те използват цялата налична им информация и не правят систематични грешки [...] такива очаквания – обобщава Морган, биха могли да бъдат разглеждани като *формално еквивалентни на очакванията, въплътени в икономическия и иконометричен модел*. В резултат на опита от стагфлацията – изтъква тя, икономистите възприеха възгледа, че *макроикономическите модели винаги би следвало да имат адекватни микрооснови, т.е. да бъдат съвместими с множество от допускания относно поведението на индивидите в икономиката, представени математически*. По такъв начин, *технологията на новите икономически модели подпечатва интеграцията на макроикономическата теория и неокласическата микроикономическа теория...*”⁴⁹

Сега индивидите, представени в икономиката са *здро̀во свързани в модела* от допускането за “рационалните очаквания”. В обобщение: тласъкът за осъществяването на *макро-микро интеграцията* се явява в резултат от практическия сблъсък със стагфлацията на 70-те г. на XX в., но, както формулира Мери Морган, “нейната особена, точна форма беше детерминирана от двата следвоенни дисциплинарни контекста на нарастване на математическия формализъм и [...] от възобновеното идеологическо привличане на индивидуализма.”⁵⁰

Т.е., *изграждането на следвоенния неокласически проект ясно се свързва с осъществяването на “макро-микро интеграцията” посредством математическия формализъм на базата на рационалния икономически агент*. Както генерализира тя, “[в] този интерактивен контекст, макро- и микроикономиксът *формално се свързаха*.”⁵¹.

Оттук нататък *развитията в мейнстрийм икономическата теория представяват опити за отслабването на рестриктивността на допускането за рационалния агент, разширяване на полето на формализация – с включването, например, на ролята на институциите, и прилагането на по-гъвкаво моделиране и изчислителни техники* (вж. Джон Б. Дейвис, 2006; 2007).

⁴⁸ Вж. Blanchard, Olivier J. (2000), p. 1381: note 6.

⁴⁹ Morgan, Mary (2001), pp. 24-25; акцентът добавен. Цитатът завършва с позоваване на цитираните Кевин Хувър (1988) и Роджър Бекхаус (1985).

⁵⁰ Morgan, Mary (2001), p. 25; акцентите добавени.

⁵¹ Пак там, p. 23; акцентът добавен.

Нашето обобщение е, че следвоенната неокласическа технологизация стъпва върху анализа на общото равновесие и върху нарастващия математически формализъм и намира израз в “макро-микро интеграцията” на 70-те г. на XX в. и в опитите за нейното по-нататъшно усъвършенстване. Ключов факт е, че базовата теоретико-методологична рамка в изграждането на неокласическата икономическа технология след Втората световна война, особено през 50-те и 60-те г. на XX в. и след това, се явява теорията за общото равновесие. Нейната ограниченост осветлява методологическата линия, по която поема следвоенният икономикс, и обяснява защо след появата на *Общата теория* на Дж. М. Кейнс развитията на Кейнсовите идеи във формата на кейнсиански икономикс биват подчинени в тази теоретико-методологична рамка и направени съвместими с модела на общото равновесие (вж. в тази връзка оценки, като тези на Шийла Дау, 2008, на Пол Дейвидсън, 2008 [2005], и др., за преждевременното изоставяне на Кейнсовата икономическа методология и нейното подчиняване на неокласицизма).

Съгласно нашия прочит, става дума за *общ процес на икономическа технологизация и техницизация на икономикса, протичащ през 30-те години на XX в., особено по време на Втората световна война, както и в периода след края на войната, и че независимо, че може да се говори за неокласическа и за кейнсианска насока на формирането на икономическата технология и на аналитичните и техническите инструменти на анализ по това време, оригиналните Кейнсови идеи и методология биват загърбени, а развитият се от тях кейнсиански икономикс е актуална част от разгръщащата се сложна картина на трансформация на икономикса след 30-те г. на XX век.*

4. ЗАКЛЮЧЕНИЕ ОТНОСНО ОБЯСНИТЕЛНАТА СПОСОБНОСТ НА ПОСТАНОВКАТА ЗА ИНТЕГРИРАНАТА НЕКЛАСИЧЕСКА ТЕХНОЛОГИЯ

В контекста на разкритите процеси на интеграция на неокласическата технология, според нас, намират обяснение развитията в икономикса, които настъпват през 70-те години на XX в. и след това.

I. Защо разочаровалата през 50-те и 60-те г. на XX в. с неспособността си да даде практически отговори **теория на игрите** се завръща през 70-те г. на века? Съгласно защитаваната в настоящата студия теза за разгръщащата се доминантна обща неокласическа технологизация, **отговорът е, защото след около десетгодишно набиране на сила** формалисткия подход и математическото моделиране създават *предпоставките за нейното адаптиране и за приложението ѝ в някои икономически контексти.*

II. Защо анализът на **стратегията и структурата** остава извън доминиращата теория през 50-те и 60-те г. на XX в. и се явява една от значимите промени в икономикса през 70-те г. на века? Съгласно отстояваната тук постановка, **отговорът е, защото през 50-те и 60-те г. на XX в. не са преодолені някои**

ограничения в приложението на формалната теория⁵² и защото още е нямало достатъчно разработки в областта на редуцирането на макроикономическите явления до микроикономическите основи в лицето на рационалните икономически субекти. Това става именно през 70-те г. на XX в. Според Р. Бекхаус през 50-те и 60-те г. стратегията и структурата са извън полезрението на формалната теория, “като емпиричната работа доминира индустриалната организация”⁵³. През 50-те и 60-те г. на XX в., според него, макар да е могло “да бъдат предоставени **формални микрооснови** за много от функциите, **макроикономиксът** [по това време се е разглеждал] **като отделен, не напълно редуцируем до формалната микроикономическа теория**”, като от **70-те години на XX в. нещата се променят**.”⁵⁴. Преди това, през 60-те години на века, считани за апогей в господството на формалисткия анализ, “[а]нализът на **общото равновесие ... започва да се разглежда като фундаментална теория, върху която [е почивало] по-делничното теоретизиране.**”⁵⁵

Както твърди той по повод значимите промени, настъпили през 70-те г. на XX в., имайки предвид базовата теоретична рамка на общото равновесие, “Намерени бяха методи за построяването на **модел на общото равновесие с монополистична конкуренция**, което даде възможност на теорията на търговията да се отдалечи от допусканията на свършената конкуренция, смятани не-реалистични в много контексти. **Теорията на изриците беше въведена за анализиране на проблемите на стратегията, най-напред трансформирайки индустриалната организация, а по-късно бидейки разпростряна до почти всяка друга област на икономиката.**”⁵⁶

III. Защо друга значима промяна през 70-те г. на XX в. се явява възприемането на разработвания от Джоузеф Стиглиц **информационен икономикс**? **Отговорът** фундаментално се дава Джордж Стигълър в неговата Нобелова лекция от 1982 г. Дискутирайки “процеса” и прогреса на икономическото знание, той ясно подчертава, че икономиксът на несигурността и информацията допълва и доразвива господстващия икономикс и затова мълчаливо или с охота бива възприет от професията⁵⁷. Р. Бекхаус (2006, с. 12) обобщава – в т.ч. относно информационния икономикс, като казва: “**Формалните методи, базирани на индивидуалната оптимизация, бяха използвани за анализиране на проблемите на несигурността и информацията,**

⁵² Относно оценката, че през 50-те и 60-те г. на XX в. е имало ограничения в приложението на формалната теория, вж. по-специално Backhouse, Roger E. (2006), p. 13.

⁵³ Вж. Backhouse, Roger E. (2006), p. 13.

⁵⁴ Пак там; акцентът добавен.

⁵⁵ Пак там, p. 12; акцентът добавен.

⁵⁶ Пак там, p. 13; акцентът добавен.

⁵⁷ Вж. в: Stigler, George (1982) The Process and Progress of Economics, Nobel Memorial Lecture, 8 December, 1982; <http://nobelprize.org/economics/laureates/1982/stigler-lecture.pdf>.

*като най-изтъкнат представител на това е Джоузеф Стиглиц.*⁵⁸ Следва да се отбележи, че това настъпва в обстановка, когато, както изяснява Бекхаус, “[м]акроикономиксът се обърна към рационалните очаквания, изоставяйки онова, което Лукас нарече модели на “свободните параметри” – *модели, съдържащи параметри, които не бяха базирани на оптимизиращото поведение.*”⁵⁹ За формализъм в работата на Стиглиц категорично се обявява Питър Бьотке (1998), който – в дискусия по въпросите на формализма в съвременния икономикс, заявява, че *“работата на Джоузеф Стиглиц в своята сърцевина е формалистка*”⁶⁰.

IV. В контекста на тази обща рамка става ясно разбирането на Робърт Солоу (2005 [1997]) за развитието, което внася в икономикса **новата класическа школа през 70-те г. на XX в.** Обикновено се популяризира, че новият класически икономикс и теорията на реалния бизнес цикъл съставляват контрареволуцията през 70-те години, като се смята, че те “обръщат с главата надолу кейнсианските предписания към политиката”⁶¹. Бекхаус (2006) резюмира казаното от Солоу за контрареволуцията през 70-те години и ясно формулира, че (по думите на Бекхаус) това е представлявало **“продължение на същото това прогресивно движение**”⁶², а не негово отхвърляне. “Споровете от този период и начинът, по който те бяха решени **чрез анализ на данните** – пише той, заставайки зад тезата на Солоу – **представляват отстояване на моделирането, а не неговата критика**”⁶³. *Подобна оценка е в подкрепа на схващането за протичането на процеси на интеграция в рамките на една обща икономическа технология, доминирана от неокласическия икономикс.* Макар Солоу (1991, 1997) категорично да отстоява, че характерна особеност на следвоенния икономикс е моделирането, а не формализацията, тук се възприема оценката на Роджър Бекхаус от Бекхаус (1998), че *това не отменя склонността към формализъм и се подчертава главно в тази приемственост, а именно, че има съвместимост в рамките на една обща икономическа технология.*

V. Този възглед за **неокласическата технологизация** обяснява и защо 70-те г. на XX в. биват характеризирани от някои кейнсианци като период на напрежение и разочарование, свързан с **приключването на господството на кейнсианството и осуетил възцаряването на посткейнсианския икономикс**⁶⁴.

VI. В този аспект става ясно и **защо Фридмановият монетаризъм бива**

⁵⁸ Backhouse, Roger E. (2006), p. 12; акцентът добавен.

⁵⁹ Пак там; акцентът добавен.

⁶⁰ Boettke, Peter J. (1998) Formalism and Contemporary Economics: A Reply to Hausman, Heilbroner, and Mayer, <http://www.criticalreview.com/vol12nos12toc.html#DH>; акцент добавен.

⁶¹ Backhouse, Roger E. (2006), pp. 2-3.

⁶² Пак там, с. 3; акцентът добавен.

⁶³ Backhouse, Roger E. (2006), p. 3; акцентът добавен.

⁶⁴ Вж. Milmo, Alex (2003) [публикация, разглеждаща отношението на Джоан Робинсън към текущото състояние и проблемите пред икономикса по това време - към 70-те г. на XX в.].

загърбен след финансовите дерегулации през 80-те години и изобщо защото бива *изтикан в крайнините на мейнстрийма и практически маргинализиран*. Фридман не се цитира от много формалисти и в този смисъл не се вписва в основите и развитието на формалистичния анализ на общото равновесие в периода на 50-те до 70-те г. на XX в. Подкрепяйки Томас Майер и заявявайки, че “изглежда няма убедителен аргумент, че Фридмановото есе върху икономическата методология⁶⁵ по някакъв начин е причинило или дори съществено допринесло за формалистката революция”, Д. Уейд Хандс (2003), позовавайки се на работата на флагманите на модернизма тогава – на неовалрасианци, теоретици на общото равновесие, като Жерар Дебрю, Кенет Ероу и Франк Хан, отбелязва: “**нито Дебрю (1959), нито каноничните Ероу и Хан (1971) дори цитират Фридман**. И нещо, което е още по-важно, **лидерите на формалистката революция изобщо не споделят Фридмановия тип икономическа теория или неговата политическа икономия...**”⁶⁶ Причината, както самият Фридман изповядва в интервюто си със Сноудън и Вейн ([1997] 2002), *е, че той остава повлиян и възприема подхода на Маршал, а не формалисткия подход*⁶⁷.

VII. В тази светлина става ясна и *критиката на Милтън Фридман към теорията за реалния бизнес цикъл като вариант на теорията на рационалните очаквания*. Фридман критикува абстрактността и преднамереността на *калибровката*, използвана като метод за моделиране и правене на оценки в развитието на теорията на реалния бизнес цикъл. При нея потвърждаването на теорията се прави вместо с модели, проверявани със стандартните иконометрични методи, с генериране на параметри, *извеждани от модели*, с оглед да се открие *доколко даден модел или комплекс от моделни построения предполагат образец, наподобяващ определени белези от историческите данни*. *Фридман смята, че този подход не е доказал своята жизнеспособ-*

⁶⁵ Б.м.: Става дума за известното методологично есе на Фридман: Friedman, Milton (1953) “The Methodology of Positive Economics”, in *Essays in Positive Economics*, Chicago: University of Chicago Press, pp. 3-43.

⁶⁶ Hands, D. Wade (2003), p. 26; акцентът добавен. Цитираните тук източници са както следва: Debreu, Gerard (1959) *Theory of Value*, New Haven: Yale University Press, цит. по Хандс (2003), с. 26, с. 32 (библиография); Arrow, Kenneth J. and Frank H. Hahn (1971) *General Competitive Analysis*, San Francisco: Holden-Day, цит. по Хандс (2003), с. 26, с. 32 (библиография).

⁶⁷ Вж. интервюто с Фридман на Сноудън и Вейн: Сноудън, Брайан; Ховард Вейн ([1997] 2002) „Современная макроэкономика и ее эволюция с монетаристкой точки зрения: интервью с профессором Милтоном Фридманом”, *Эковест* (2002) 2, 4, с. 520-557. Имайки предвид самооценките на Фридман в това интервю и оценки за неговото дело, според нас, Фридман си служи, от една страна, с “гъвкав априоризъм” (в лицето на прилагания или изповядвания от него подход на инструментализъм), и, от друга страна, с маршалиански емпиризъм (вж. идеите на Фридман относно това каква следва да бъде правилната теория, в т.ч. неговото схващане за моделирането, на с. 535).

ност⁶⁸. По смисъла на “макро-микро” интеграцията, пренасянето на тежестта върху рационалните очаквания се явява форма на пренасянето на тежестта върху страната на предлагането; *оттук следва и разглеждането на подходите, използвани в теорията на реалния бизнес цикъл, като основно базирани върху методологията на индивидуалната оптимизация и върху прилагането на формален анализ*, присъщи на теорията на рационалните очаквания.

Силен довод в подкрепа на защитаваната от нас теза за изграждането на интегрирана неокласическа рамка е разкриването на методологичния характер на теорията на реалния бизнес цикъл от един от нейните създатели Едуард Прескот, който изтъква необходимостта от обособеност на икономическата наука от публичния процес и от спазването на правила, вместо икономическата наука строго да разработва и решава задачи, формулирани от демократичния политически процес⁶⁹. Според самооценката на Прескот за неговия и на Кидланд принос в извършването на **трансформация в макроикономическата политика и изследване** (каквото е заглавието на изнесената от Прескот Нобелова лекция), по неговите думи, извършеното от тях “е революция в макроикономикса, една **трансформация в методологията**, която преобрази начина, по който осъществяваме нашата наука. *Преди трансформацията макроикономиксът беше в голяма степен обособен (отделен) от останалия икономикс.*”⁷⁰. Както е видно, “макро-микро интеграцията” на икономическата наука присъства и се чувства и към средата на първото десетилетие на настоящия век.

VIII. Изведената интегрирана неокласическа рамка предлага убедителен обяснителен наратив на “стария” (без микроикономически основи) и “новия” (стъпващ върху микроикономически основи) “неокласически синтез”. Както подчертава Д. Уейд Хандс (2007), “[...] кейнсианският икономикс през 40-те и 50-те г. на XX в. беше макротеория без микрооснови – агрегатните зависимости, приложени в кейнсианския анализ, не можеха да бъдат обяснени чрез или редуцирани до користните действия на индивидуалните агенти”⁷¹. Консенсусът на стария синтез бележи възприемането на едни зависимости и закономерности на микро ниво и други на макро ниво, методологична несъвместимост и убеждението за незавършеност на аналитичната рамка.⁷² „За известно време, по време на разцвета на кейнсианската теория, пише

⁶⁸ Вж. в посоченото интервю. В него Фридман не подкрепя особено изследователското направление на реалния бизнес цикъл, вдъхнало нов живот на класическата школа, а още по-малко ласкаво той се изказва относно обръщането от представителите на новия класически макроикономикс за проверка на резултатите от разработваните от тях модели към метода на калибровката, а не към традиционните иконометрични модели (вж. там, с. 534-535).

⁶⁹ Вж. Prescott, Edward C. (2004) The Transformation of Macroeconomic Policy and Research, Nobel Prize Lecture, December 8, 2004, http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economics/laureates/2004/prescott-lecture.pdf, pp. 370-395, p.393.

⁷⁰ Пак там, р. 370; акцентът добавен.

⁷¹ Hands, D. Wade (2007) The Future of Economics?, pp. 5.

⁷² Вж. още Blanchard, Olivier (forth.) [in The New Palgrave].

той, икономистите бяха склонни да пуснат да мине този *пробив на методологическия етикет*, но в крайна сметка *липсата на основа в лицето на рационалния избор стана една от причините, поради която професията се отвърна от кейнсианската теория (и се насочи към новия класически макроикономикс, който [има] ясни неокласически основи).*⁷³ Тази вътрешна борба в икономикса тече дълго време и относително приключва през 70-те г. на XX в. със загърбването на оригиналната Кейнсова икономическа методология (вж. Дау, 2008). Новите възгледи и концепции от 80-те и 90-те г. на XX в. – например **новото кейнсианство**, водено от Грегъри Манкю, и др. – се отнасят **позитивно към общата неокласическа технологична рамка и се стремят към развиването на приноси, способстващи за нейното укрепване и по-нататъшно развитие**. Потвърждение за това са опитите за различни “синтези” (върху които тук не се отделя внимание⁷⁴), които не отхвърлят основната рамка и насока в развитието на съвременния икономикс.

IX. Като се има предвид прилагането в тази рамка на хипотетико-дедуктивен подход, в т.ч. и посредством моделирането, **намират обяснение, като съвместими с общия характер на неокласически анализ, и кейнсианските възгледи, подчертаващи неравновесната динамика** (вж. Лосън, 2003, относно твърдението, че *неравновесната динамика е в рамките на т.нар. “затворена система”, което прави възможно нейното анализиране посредством хипотетико-дедуктивен подход, формализация и математическо моделиране*). Т.е., **последвалото адресиране от страна на кейнсианците на информационните и на координационните проблеми в икономическата система и на неравновесната макроикономика не представляват радикално отхвърляне от тях на интегрираната неокласическа парадигма.**⁷⁵

X. Идеите, свързани с прилагането на **формалните методи, базирани върху индивидуалната оптимизация**, както е известно, биват приложени към **“трудови пазари, финанси и много други области.”**⁷⁶ С помощта на този инструментариум бива развита **теорията на публичния избор**. Позовавайки се по този повод на Стивън Медема, Р. Бекхаус отбелязва: “Теорията на публичния избор, която възникна на границите на икономикса и политологи-

⁷³ Hands, D. Wade (2007) The Future of Economics?, pp. 5-6.

⁷⁴ Такъв е например “синтезът” между новите кейнсианци и новите класици. За оценки в насока на комбинирането и обединяването на различни концептуални подходи и възгледи в следвоенния период, вж. сред българските изследователи Ат. Леонидов, М. Кънев, Здр. Ковачев, К. Бекярова, Св. Тошкова, Сн. Найденова, З. Младенова, А. Кирова, и др.

⁷⁵ Относно тези видове кейнсианство, в рамките на диференциацията на кейнсианството, вж. в представяния на Робърт У. Клауър, Аксел Лейонхуфвуд и др. За методологични оценки в тази насока вж. в Backhouse, Roger E. and Mauro Boianovski (...) Desequilibrium Macroeconomics: An Episode in the Transformation of Modern Macroeconomics, интернет изт.: [AO5AO12.pdf] (20 pp.); Backhouse, Roger E. and Mauro Boianovski (July 2006) “Whatever Happened to Microfoundations?”, интернет изт. (20 pp.), pp. 3, 5, 15-16; и др.

⁷⁶ Вж. Backhouse, Roger E. (2006), p. 12; акцентът добавен.

ята, отведе правителственото и голяма част от организационното поведение *в обхвата на рационалния избор...*⁷⁷. *“Икономикът на развитието, както макроикономикът, изтъква Бекхаус, престанаха да бъдат разглеждани като почиващи на принципи, различни от онези в останалата част от дисциплината.”*⁷⁸ (има се предвид, че се установяват върху неокласическите принципи). *Това са развития, които кореспондират с онова, което се нарича налагане на “икономически империализъм”.*

XI. В същия аспект, според нас, *намират обяснение и т.нар. “динамични стохастични модели на общото равновесие”* (Dynamic Stochastic General Equilibrium Models; или: *DSGE модели*), които са *базирани върху “репрезентативния агент”*.⁷⁹ Те се прилагат в съвременната практика, като се твърди, че демонстрират определена ефективност. *Такава практика на разработване и на прилагане на оценени емпирични DSGE модели*, според Майкъл Уудфорд (2009), *е развита в десетилетието от 1995 до 2005 г. и е актуална както в САЩ и Европа, така и в международните финансови институции – във Федерален резерв на САЩ, в Европейска централна банка, Международен валутен фонд, а така също в редица страни като Швеция и Норвегия.* Той твърди, че *текущото поколение DSGE модели е потвърждение на формирането на важните елементи на един нов и ефективен макроикономически синтез.*⁸⁰ Анализът, обаче, показва, че претенцията на Уудфорд (2008 [2009]) *не защитава убедително твърдението, че е налице действителен прогрес в макроикономическата теория и политика.* По същия начин подлежат на критика и “отиващите отвъд тези модели” разработки, често обединявани под различни наименования, като “поствалрасиански икономикс”, “икономикс на сложната икономическа система” (complexity economics), “изчислителен икономикс”, “базиран върху агента икономикс” (agent-based economics), “не-неокласически икономикс” (вж. Калъндър, Д., ред., 2006; и др.).

XII. Според защитаваната в настоящото изследване позиция, *тази рамка е приложима и в осветляването на изтъкваната от поддръжници на мейнстрийма тенденция на нарастване на емпиризма и тенденцията на фрагментаризация на съвременния икономически анализ* (относно изтъкването на процеса на фрагментаризация вж. Хандс, 2007). Както се дискутира в

⁷⁷ Вж. пак там; акцентът добавен.

⁷⁸ Пак там, р. 13; акцентът добавен.

⁷⁹ Критика на DSGE моделите се съдържа в Howitt et al. [Peter Howitt, Alan Kirman, Axel Leijonhufvud, Perry Mehrling, David Colander] (2007) Beyond DSGE Models: Towards an Empirically-Based Macroeconomics, Paper for presentation at the 2008 American Economics Association Meetings, <http://www.middlebury.edu/services/econ/repec/mdl/ancoec/0808.pdf> (12 pp.); вж. също критиката в Ormerod, Paul (2009) The State of Macro-Economic Modeling, <http://www.paulormerod.com/pdf/stateofmacro.pdf> (2 pages); и др.

⁸⁰ Вж. Woodford, Michael (2008 [2009]) Convergence in Macroeconomics: Elements of the New Synthesis, American Economic Journal: Macroeconomics, Vol. 1, 2009; разполагаме изт. от 2008 г., pp. 13-14.

Хандс (2007), в момента е трудно да се оцени, как, ако икономиксът стане по-малко единна и по-малко кохерентна научна теория и **повече плуралистичен и партикуларен**, подобна (по-ниска) степен на методологическа кохерентност би оказала влияние върху ежедневиия икономически живот. “[...] ясно е, пише той, че **единната, подчертано математизирана, централна теория на икономикса е играла именно тази легитимираща роля по време на втората половина на XX в.**”, позовавайки се на Майкъл Бърнстайн (2001)⁸¹. Въпросът, който изниква в тази връзка и който изглежда като силен възпиращ социално-психологически фактор, е: **Няма ли партикуларната (локална) дескриптивна акуратност да доведе до делегитимизиране на икономикса като наука и да отслаби колективното желание да се прилагат практически разработваните от него инструменти.**⁸²

XIII. Защищаваният възглед позволява да се отстоява, че не само че 70-те и 80-те г. на XX в. са били години на интеграция на неокласическата парадигма, но и **да се отхвърли разбирането, според което през 90-те години на XX в. е настъпило “разпадане” на тази парадигма** (предвид настъпилото разнообразие в икономикса). Морган (2001) ясно показва как **нарасналата след крушението на комунистическия блок в Европа самоувереност на неокласическата теория стимулира интегрирането на експериментален икономикс и еволюционен икономикс през 90-те години на XX в. в рамките на мейнстрийма**. Особено показателен е фактът, че **все повече американизираната австрийска традиция “се вписва успешно в американския мейнстрийм икономикс” едва през 80-те и 90-те години на XX в., когато политическият климат е отишъл толкова надало, че характерният за представителите на австрийската школа идеологически нюанс остава в сянка. Едва тогава американският мейнстрийм икономикс започва да развива идеите на тези представители “относно ролята на информацията и еволюцията на конкуренцията по формални технически начини”**.⁸³ Подобно “актуализиране” има и на идеи от стария американски институционализъм след падането на комунистическите режими в Централна и Източна Европа, като оригиналните **институционалистки аспекти на справедливостта и неотделимостта между теория и емпирични доказателства “са изгубени”**.⁸⁴ Интеграция на по-стари институционалистки идеи в мейнстрийма е възможна **само ако те се явяват във формата на новите институционалистки анализи**, прилагащи модерен неокласически инструментариум.

XIV. Накрая, **изведената обща рамка на търсенето на неокласическа икономическа технологизация позволява ясно да бъде подчертано фикси-**

⁸¹ Hands, D. Wade (2007), p. 13; акцентът добавен. Позоваването е върху Bernstein, Michael A. (2001) *A Perilous Progress: Economists and Public Purpose in Twentieth-Century America*, Princeton: Princeton University Press.

⁸² Вж. пак там, pp. 13-14.

⁸³ Вж. Morgan, Mary (2001), p. 28; акцентът добавен.

⁸⁴ Пак там, p. 29.

рането на статуквото в т.нар. консенсусна методология, оповестена като внушително постижение на съвременната макроикономическа наука от Майкъл Уудфорд (2008 [2009]). Признавайки присъщата дисперсия на възгледите, особено по актуалните въпроси в макроикономикса, Уудфорд (2008 [2009]) твърди, че вече има по-малко несъгласие сред макроикономистите относно фундаменталните актуални въпроси, отколкото това е било в миналото⁸⁵. Изходната разграничителна линия, от която всъщност Уудфорд започва своя анализ с оглед на конструирането на своята теза, е **различieto между неокейнсианци и монетаристи, което е главното разделение през 60-те и 70-те г. на XX в.**, като анализът на първите той характеризира като структурен, зает с краткосрочните приспособителни процеси, а този на монетаристите като функционален, разглеждащ дългосрочните резултати. Според Уудфорд (2008 [2009]), *от посочената гледна точка през последните 15 години сред макроикономистите е настъпила конвергенция*. “Макар че всички проблеми в тази научна област – пише той – едва ли са решени, вече няма такива фундаментални разногласия сред водещите макроикономисти относно вида на въпросите, на които резонно трябва да се търси отговор, и вида на теоретичните анализи или емпирични изследвания, които следва да се приемат като приноси към научното знание. До известна степен, това е така, защото, според него, пред лицето на по-нататъшната аргументация и опит, трябваше да се отстъпи от позициите, които бяха защитавани в миналото. **Но във важна степен това е така, защото прогресът в макроикономическия анализ направи възможно да се види, че алтернативите [...] не са толкова напълно несъвместими, когато бъдат разбрани по-дълбоко. Прекратяването на методологичната борба в макроикономикса до голяма степен се дължи на развитието на нов синтез** – наречен от Марвин Гудфренд и Робърт Дж. Кинг през 1997 г. “**новият неокласически синтез**”, който **инкорпорира важни елементи на всяка от изглеждащите непримирими традиции на макроикономическата мисъл**.”⁸⁶

Сравнявайки оценките относно развитието в областта на макроикономикса в Уудфорд (2008 [2009]) и в Манкю (2006), намираме, че въпреки демонстрираните до противоположност различия между тях, **те не си противоречат фундаментално, а са съвместими**. В тях под една или друга форма и като цяло се признава, че **рамките на неокласическата парадигма до ден днешен продължават да се използват модели или елементи на ранното следвоенно кейнсианство, методологически отстъпило далеч назад от истинската методология на Кейнс**. Тук се приема общият еволютивен възглед и повечето фактически оценки от Уудфорд (2008 [2009]) относно развитието в макроикономическата теория в следвоенния период, **но се правят противоположни изводи**. Първо, тази форма на еволюция, разкрита от него, е продължение на **уигисткото разбиране за прогрес в икономическата наука**; и, второ, **крити-**

⁸⁵ Woodford, Michael (2008 [2009]) Convergence in Macroeconomics: Elements of the New Synthesis, p. i.

⁸⁶ Пак там, pp. 2-3; акцентът добавен.

риите за прогрес и формирането на важните елементи на нова парадигма, каквото е твърдението на Уудфорд (а именно: че е налице един нов и ефективен макроикономически синтез), далеч не са изпълнени и това не дава основания да се твърди, че се конституира такава нова парадигма.

Практиката на разработване и на прилагане на оценени емпирични DSGE модели, развита през последното десетилетие и актуална в някои страни и институции, в крайна сметка *не защитава надеждно твърдението, че е налице действителен прогрес в макроикономическата теория и политика*. В това отношение, *критиката*, предложена от Джон Б. Дейвис (2007) и други автори, *остава в сила*.⁸⁷ Нещо повече, *дори т.нар. “отиване отвъд DSGE моделирането”* - под формата на възгледите за поствалрасиански икономикс, изчислителен икономикс, икономикс с водеща научноизследователска работа (т.нар. “кътинг едж икономикс”) и други наименования, визиращи особености в съвременния статус или основни развития в икономикса, под които се има предвид *настъпването на постнеокласическа ера, не убеждават, че е настъпила базисна методологическа еволюция в мейнстрийм икономикса*.

Нашето обобщение относно претенцията на Уудфорд, която предизвика остър дебат, тъй като нейното обсъждане продължи по времето, когато се разви финансовата криза в Съединените щати, е, че *тази презентистка идеология едва ли би била възможна без строгото придържане към уигисткия (възхваляващ линейния прогрес) наратив на историята на следвоенния икономикс*. Оценката за уигизъм е приложима и по отношение на историите на макроикономикса, предлагани от О. Бланшар (2000), Уилям Бомол (2001) и др.⁸⁸ Като се има предвид, че *следвоенната история на икономикса е всъщност историята на макроикономикса*, тези представяния на развитията и еволюцията в икономикса след края на Втората световна война досега се явяват основни референтни източници за анализ и оценка на тенденциите в развитието на икономикса.

Една от главните задачи в предприетото от нас изследване в тази насока е да се изясни *дали продължават да съществуват (независимо от комплицираността на тяхното съвременно проявление) подобни презентистко-уигистки тенденции в развитието на съвременния икономикс, както и дали абсолютистско-уигистката перспектива е пред изчерпване (дали е достигнала до задънена улица), и дали икономиксът е изправен пред закономерно обръщане към възгледи от преди десетилетия*.

⁸⁷ Mankiw, N. Gregory (May 2006) The Macroeconomist as Scientist and Engineer, интернет изт. (26 р.). В Манкю (май 2006) предмет на внимание са два ключови за нашето изследване въпроса: 1) Отражена е непосредствената обусловеност в последователно извършващите се преходи в развитието на макроикономикса през последните 50 години; 2) Особено внимание е съсредоточено върху съотношението между макроикономикса като наука и неговото приложение в социалната практика като “инженерство” (б. а.).

⁸⁸ Вж. Davis, John B. (2007). Вж. още критика срещу Майкъл Уудфорд (2009) в коментарен материал на Пол Ормерод: Ormerod, P. (2009): The State of Macro-Economic Modeling, <http://www.paulormerod.com/pdf/stateofmacro.pdf>, pp. 1-2.

В Манкю (2006), на финала на разглеждането на теоретичните развития в следвоенния макроикономикс и на особеностите на “новия неокласически синтез” (заявената претенция за синтез между постиженията на новите кейнсианци и постиженията на последната вълна нови класици), се прави *изводът, че е налице възвръщане към неокласико-кейнсианския синтез на първите кейнсианци отпреди десетилетия, т.е., че е налице възвръщане към един дневен ред, изоставен преди време, поради влиянието на новите класици*.⁸⁹ В нашата теза *самият неокласико-кейнсиански синтез се разглежда исторически като закономерно логическо звено в процеса на трансформацията на характера на икономикса, характеризиращо се с отстъпление от метода на Маршал и метода на Кейнс*.

Подобна оценка като тази на Манкю обаче е симптоматична както за трудностите, пред които е изправен съвременният неокласически проект, така и за характерните особености на неговата вътрешна същност и съдържание.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Атанасова, Веселина (2012) *Формиращият се нов икономически дискурс (от ъгъла на зрение на развитието в областта на историко-икономическото знание)*, С., Издателски комплекс – УНСС (254 с.).
2. Баумоль, У. (2001) “Что не знал Альфред Маршалл: вклад XX столетия в экономическую теорию”, *Вопросы экономики*, 2001/2, с. 73-107 [Baumol, W. (2000) “What Marshall Didn’t Know: On the Twentieth Century’s Contributions to Economics”, *The Quarterly Journal of Economics*, 2000, Vol. CXV, N 1, February]. Перевод с английского Ю. Ольсевича.
3. Сноудон, Брайан; Ховард Вейн ([1997] 2002) „Современная макроэкономика и ее эволюция с монетаристкой точки зрения: интервью с профессором Милтоном Фридманом”, *Эковест* (2002) 2, 4, с. 520-557, Институт приватизации и менеджмента, 2002; официално издание: Snowdon, B. and H. R. Vane (1997) “Modern Macroeconomics and Its Evolution from a Monetarist Perspective: An Interview with Professor Milton Friedman”, *Journal of Economic Studies*, Vol. 24, No. 4, pp. 191-221. MCB University Press, 2002; разполагам интернет изт.
4. Arena, Richard (2003) “Can Economics be a Social and a Mathematical Science? Some Lessons from Walras, Marshall and Schumpeter”; html версия на <http://www.econ.cam.ac.uk/cjeconf/delegates/arena.pdf>.
5. Arrow, Kenneth J. and Frank H. Hahn (1971) *General Competitive Analysis*, San Francisco: Holden-Day; цит. по Hands, D. Wade (2003), p. 26, p. 32 (библиография).
6. Backhouse, Roger E. (1985) *A History of Modern Economic Analysis*, Oxford, first published by Basil Blackwell. Ch. 21: The Turning Point in the 30s, <http://www>.

⁸⁹ Вж. Blanchard, Olivier (2000), Баумоль, У. (2001), цит. изт., и др.

- economics.bham.ac.uk/backhouse/homepage/hmea/hmea21.pdf; Ch. 28: Alternative Approaches, <http://www.economics.bham.ac.uk/backhouse/homepage/hmea/hmea28.pdf>; Ch. 30: Contemporary Economics, <http://www.economics.bham.ac.uk/backhouse/homepage/hmea/hmea30.pdf>
7. Backhouse, Roger E. (1995) *Interpreting Macroeconomics: Explorations in the History of Macroeconomic Thought*, London and New York: Routledge; цит. по: Mubazi, John K. E. (...) "Keynesian Macroeconomics on a Methodological Perspective", html версия на файла <http://fema.mak.ac.ug/PDF/KEYNESIANMACROECONOMICS.pdf>, p. 2, p. 10.
 8. Backhouse, Roger E. (1998) "If Mathematics is Informal, then Perhaps We Should Accept that Economics Must Be Informal too", *Economic Journal*, Vol. 108, (451), pp. 1848-1858.
 9. Backhouse, Roger E. (2006) "Economics since the Second World War", draft March 2006, интернет изт. (28 pp.). Редактирана версия на същата студия, подготвена за новото издание на *Палгрейв речник по икономика* под редакцията на Стивън Дурлауф и Лорънс Блум, е Backhouse, R. E. ([2008]) *Batch 43: United States, Economics in (Since the Second World War)*. New Palgrave: United States, Since WW2; <http://www.econ.uoa.gr/UA/files/1358441695.pdf> (25 pp.).
 10. Backhouse, Roger E. and Mauro Boianovski (...) "Desequilibrium Macroeconomics: an Episode in the Transformation of Modern Macroeconomics", интернет изт.: [AO5AO12.pdf] (20 pp.).
 11. Backhouse, Roger E. and Mauro Boianovski (July 2006) "Whatever Happened to Microfoundations?", интернет изт. (20 pp.).
 12. Bateman, Bradley W. (1998) "Clearing the Ground: The Demise of the Social Gospel Movement and the Rise of Neoclassicism in American Economics", in Morgan, Mary and Malcolm Rutherford, eds. (1998) *From Interwar Pluralism to Postwar Neoclassicism*, Durham, NC: Duke University Press (Annual Supplement to *History of Political Economy*, Vol. 30), pp. 29-52.
 13. Bateman, Bradley W. (2008) "2007 Presidential Address: Reflections on the Secularization of American Economics", *Journal of the History of Economic Thought*, Vol. 30, No. 1, March 2008, pp. 1-20; интернет изт.
 14. Bateman, Bradley W. and Ethan B. Kapstein (1999) "Between God and the Market: The Religious Roots of the American Economic Association", WFU Social Science seminar version, интернет изт. (31 pp.).
 15. Bernstein, Michael A. (2001) *A Perilous Progress: Economists and Public Purpose in Twentieth-Century America*. Princeton: Princeton University Press.
 16. Blanchard, Olivier J. (2000) "What Do We Know about Macroeconomics that Fisher and Wicksell Did Not?", *Quarterly Journal of Economics*, November 2000, pp. 1375-1409.
 17. Blanchard, Olivier J. (forthcoming) "Neoclassical Synthesis", Uncorrected proof (N000041) from *The New Palgrave Dictionary of Economics*, 2nd edition, edited by Steven Durlauf and Lawrence Blume, published by Palgrave Macmillan; интернет изт.

18. Blaug, Mark (1998) "Disturbing Currents in Modern Economics", *Challenge*, Section "The State of Modern Economics", Vol. 41, No. 3, May-June 1998, pp. 11-34.
19. Blaug, Mark (2003) "The Formalist Revolution of the 1950s", *Journal of the History of Economic Thought*, Vol. 25, No. 2, pp. 145-156, интернет изт.
20. Boettke, Peter J. (1998) "Formalism and Contemporary Economics: A Reply to Hausman, Heilbroner, and Mayer", <http://www.criticalreview.com/vol12nos12toc.html#DH>.
21. Colander, David, ed. (2006) *Post Walrasian Macroeconomics: Beyond the Dynamic Stochastic General Equilibrium Model*, Cambridge: Cambridge University Press.
22. Davidson, Paul (2008) "Post World War II Politics and Keynes's Aborted Revolutionary Economic Theory", *Economia e Sociedade, Campinas*, v. 17, Numero especial, p. 549-568, dez. 2008; <http://www.scielo.br/pdf/ecos/v17nspe/02.pdf> (20 pp.). Близка версия е: Davidson, Paul (2005) "Samuelson and the Keynes/Post Keynesian Revolution: the Evidence Showing who Killed Cock Robin", http://www.newschool.edu/cepa/events/papers/051005_Davidson.pdf (27 pp.).
23. Davis, John B. (2006) "The Turn in Economics: Neoclassical Dominance to Mainstream Pluralism?", *Journal of Institutional Economics*, Vol. 2, No. 1, 2006, pp. 1-20; интернет изт.
24. Davis, John B. (2007) "Turn in and Return of Orthodoxy in Recent Economics"; http://economix.fr/pdf/colloques/2007_HISRECO/12_Davis.pdf (44 pp.).
25. Debreu, Gerard (1959) *Theory of Value*, New Haven: Yale University Press; цит. по Hands, D. Wade (2003), с. 26, с. 32 (библиография).
26. Dow, Sheila C. (1998) "Formalism in Economics. Editorial", Editorial Introduction to the Formalism in Economics Controversy, *Economic Journal*, Vol. 108, (451).
27. Dow, Sheila C. (2008) "Was There a (Methodological) Keynesian Revolution?", February 2008; http://www.ruc.dk/isg/nyheder/30082173/sheila_dow2/ (17 pp.).
28. Fourcade, Marion (2006) "The Construction of a Global Profession: The Transnationalization of Economics", *American Journal of Sociology*, Vol. 112, Number 1 (July 2006), pp. 145-194; <http://sociology.berkeley.edu/faculty/fourcade-gourinchas/pdf/AJSII.pdf> (50 pp.).
29. Fourcade-Gourinchas, Marion (...) "American Economics between Professional Scientism and Scientific Professionalism", анотация на статия, базирана върху книгата ѝ: *The National Trajectories of Economic Knowledge. Discipline and Profession in the United States, Great Britain and France*, to be published by Princeton University Press, <http://www.espace.org/fr/files/ESSE1113226095.pdf>. [Книгата е публикувана през 2009.]
30. Friedman, Milton (1953) „The Methodology of Positive Economics,“ in *Essays in Positive Economics*, Chicago: University of Chicago Press, 3-43.
31. Goodwin, Craufurd D. (1998) "The Patrons of Economics in a Time of Transformation", in Morgan, Mary and Malcolm Rutherford, eds. (1998) *From Interwar Pluralism to Postwar Neoclassicism*, Durham, NC: Duke University Press (Annual Supplement to *History of Political Economy*, Vol. 30), pp. 53-81.

32. Goodwin, Craufurd D. (2006) "The History of Economic Thought", draft entry for *The New Palgrave Dictionary of Economics*, 2nd edition, March 2006; http://www.econ.duke.edu/~staff/workshop_papers/2006-spring/Goodwin.pdf.
33. Hands, D. Wade (2003) "Did Milton Friedman's Methodology License the Formalist Revolution?", *Cahiers D'Epistemologie*, Cahier 2003-05, 296e numero; http://unites.uqam.ca/philo/pdf/Hands_2003-05.pdf (35 pp.).
34. Hands, D. Wade (2007) "The Future of Economics?". Regester Lecture - a public lecture given at the University of Puget Sound, Tacoma, WA, November 15, 2007; интернет изт. (17 pp.).
35. Hoover, Kevin D. (1988) *The New Classical Macroeconomics: A Sceptical Enquiry*, Oxford: Blackwells; цит. по Morgan, Mary (2001), p. 25: note 40, p. 41 (библиография).
36. Howitt et al. [Peter Howitt, Alan Kirman, Axel Leijonhufvud, Perry Mehrling, David Colander] (2007) "Beyond DSGE Models: Towards an Empirically-Based Macroeconomics", Paper for presentation at the 2008 *American Economics Association Meetings*, <http://www.middlebury.edu/services/econ/repec/mdl/ancoec/0808.pdf> (12 pp.).
37. Krugman, Paul (1998) "Two Cheers for Formalism", *Economic Journal*, Vol. 108, (451), pp. 1829-1836.
38. Lawson, Tony (2003a) *Reorienting Economics*, London and New York: Routledge. Selected chapters. *Ch. 1: Four Theses on the State of Modern Economics*; <http://www.econ.cam.ac.uk/faculty/lawson/PDFS/02CHAP1.pdf> (27 pp.).
39. Lawson, Tony (2003b) *Reorienting Economics*, London and New York: Routledge. Part IV: A Historical Perspective on Economic Practice. *Ch. 10: An Explanation of the Mathematising Tendency in Modern Economics*, pp. 245-282; <http://www.econ.cam.ac.uk/faculty/lawson/PDFS/14CHAP10.pdf>.
40. Lee, Frederic S. (2002) "The Contested Landscape of American Economics, 1900-1970s", интернет изт. (39 pp.).
41. Leijonhufvud, Axel (1968) *On Keynesian Economics and the Economics of Keynes*, New York: Oxford University Press.
42. Mankiw, N. Gregory (May 2006) "The Macroeconomist as Scientist and Engineer", интернет изт. (26 pp.).
43. Mayer, Thomas (1993) *Truth versus Precision in Economics*, Aldershot: Edward Elgar, *Ch. 2: "Economists as Economic Agents: Towards a Positive Theory of Methodology"*; цит. по Hands, D. Wade (2003), p. 18-19.
44. Milmow, Alex (2003) "Joan Robinson's Disillusion with Economics", *Review of Political Economy*, Vol. 15, N. 4, October, 2003, pp. 561-574; интернет изт.
45. Morgan, Mary (2001) "The Formation of "Modern" Economics: Engineering and Ideology", Working Paper No. 62/01, May 2001, Department of Economic History, London School of Economics; <http://www.lse.ac.uk/collections/economicHistory/pdf/WP6201.pdf> (43 pp.).
46. Morgan, Mary and Malcolm Rutherford (1998) "The American Economics: The Character of Transformation", in Morgan, Mary and Malcolm Rutherford, eds. (1998) *From Interwar Pluralism to Postwar Neoclassicism*, Durham, NC: Duke

- University Press (Annual Supplement to *History of Political Economy*, Vol. 30), pp. 1-26.
47. Morgan, Mary and Malcolm Rutherford, eds. (1998) *From Interwar Pluralism to Postwar Neoclassicism*, Durham, NC: Duke University Press (Annual Supplement to *History of Political Economy*, Vol. 30).
48. Morishima, Michio (1991) "General Equilibrium Theory in the Twenty-First Century", *Economic Journal*, Vol. 101, pp. 69-74.
49. Ormerod, Paul (2009) "The State of Macro-Economic Modeling", <http://www.paulormerod.com/pdf/stateofmacro.pdf>.
50. Persky, Joseph (2000) "The Neoclassical Advent: American Economics at the Dawn of the 20th Century", *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 14, No. 1, Winter 2000, pp. 95-108; <http://pubs.aeaweb.org/doi/pdfplus/10.1257/jep.14.1.95>.
51. Petersen, Verner C. (2005) "The Otherworldly View of Economics – and Its Consequences", Working Paper 2005-13, [www.credo.abs.dk/...](http://www.credo.abs.dk/) (pdf източник, 77 pp.).
52. Prescott, Edward C. (2004) The transformation of macroeconomic policy and research, Nobel Prize Lecture, December 8, 2004; http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economics/laureates/2004/prescott-lecture.pdf.
53. Solow, Robert M. (2005 [1997]) "How Did Economics Get that Way, and What Way Did it Get?", *Daedalus*, 126, pp. 39-58; интернет изт.
54. Stigler, George J. (1982) "The Process and Progress of Economics", *Nobel Memorial Lecture*, 8 December, 1982; <http://nobelprize.org/economics/laureates/1982/stigler-lecture.pdf> (20 pp.).
55. Woodford, Michael (2008 [2009]) "Convergence in Macroeconomics: Elements of the New Synthesis", prepared for the session "Convergence in Macroeconomics?" at the annual meeting of the American Economics Association, New Orleans, January 4, 2008; публикувано като Woodford, M. (2009) "Convergence in Macroeconomics: Elements of the New Synthesis", *American Economic Journal: Macroeconomics*, 1, 2009; http://www.columbia.edu/~mw2230/Convergence_AEJ.pdf (24 pp.).

ТРАНСФОРМАЦИЯ В ХАРАКТЕРА НА АМЕРИКАНСКИЯ ИКОНОМИКС И УСТАНОВЯВАНЕ НА НЕОКЛАСИЧЕСКА ИКОНОМИЧЕСКА ТЕХНОЛОГИЗАЦИЯ

Резюме:

В изложението е наблегнато накратко върху процеси на постепенно (макар и нелинейно) установяване на господство на неокласическия възглед след междувоенния период през XX в. по примера на американския икономикс. Констатирано е, че през този период вече са доставени исторически развити се компоненти за осъществяването и съответно започва да се осъществява прелом в характера на икономическата теория и нейното приложение. При тази промяна формиралите се външни определители на налагащия се инструментариум и тип на икономикса закономерно се превръщат във вътрешни характерни черти на бележещия като цяло възход неокласически икономикс.

Основно е експлоатирана концепцията на Мери Морган (2001) за непосредственото функциониране на двете страни на икономикса – теоретична и приложна – като *икономическа технология*. В тази насока е предложено развитието на икономикса в периода след 30-те – 40-те г. на XX в., до началото на XXI в. да се интерпретира като формиране и функциониране (прилагане) на *обща неокласическа икономическа технология*, съставна (доминирана) част от която се явява кейнсианската икономическа технология.

Ключови думи: плурализъм и трансформация на американския икономикс през междувоенния период; техническа насока и моделиране в икономикса след 40-те г. на XX в.; неокласическа икономическа технологизация; интеграция на неокласическата парадигма.

JEL: B000; B100; B150; B200; B210; B220; B490.

TRANSFORMATION IN THE NATURE OF AMERICAN ECONOMICS AND ESTABLISHING NEOCLASSICAL ECONOMIC TECHNOLOGY

Abstract:

The study briefly focuses on the processes of gradual, though not linear, establishment of the dominance of Neoclassical view after interwar period, following the history of American economics. It is shown that by that (interwar) period there have already been present historically developed components, needed for the turn in the character of the economic theory and its application. This change is associated with converting effects of external determinants in the development of economics – and general aspects, or instruments, of the method of economics as a whole, into intrinsic features and specific tools of the advancing Neoclassical economics.

Basically exploited is Mary Morgan's (2001) conception of the natural interdependences in the processes of functioning of both sides of economics – the theoretical and the applied one – in the form of *Economic technology*. In this direction It is suggested, development of American, - and world, - economics from around 1930s-1940s through 2000s to be interpreted through the prism of the formation and functioning (applying) of *grand neoclassical economic technology*, component (dominated) part of which appears to be the Keynesian economic technology.

Keywords: Pluralism and Transformation of American Economics in Interwar Period; Technical Turn and Modeling in Economics after 1940s; Neoclassical Economic Technology; Integration of Neoclassical Paradigm.

JEL: B000; B100; B150; B200; B210; B220; B490.